

Milan Popov,

Institut za Filozofiju i interdisciplinarne studije, Novi Sad

NARCIZAM I VOĐE

Sažetak: Frojdov koncept narcizma menjao se tokom godina, a narcistički elementi čoveka prepoznatljiviji su i kod ljudi koji su skloni vođstvu. Napomenućemo pet različitih faza u korišćenju izraza narcizam. Prva faza je jasno seksualna, koja se odnosi na autoerotizam i homoseksualnost, što je očigledno i u njegovom pisanju o Leonardu da Vinčiju. Sledi složeniji koncept narcizma koji se odnosi na povlačenje libida iz predmeta i pomaka u ego (ovo je druga faza). U trećoj fazi, on ponovo povezuje narcizam s instinktima, tako se nekako vraća svom prvom značenju. Zatim sledi četvrta faza u kojoj se, na osnovu njegove topološke razlike, narcizam više ne opisuje kao ulaganje energije u ego, već u id. Na kraju, peta faza stavlja narcizam u kontekst mazohizma i tanatosa.

Ključne reči: Psihoanaliza, narcizam, Frojd, Kohut

Koncept narcizma opisuje specifičnu fazu razvoja od primitivne autoerotičnosti odojčeta do zrelog objekta – ljubavi prema drugima. Narcisoidna osoba ostaje u fazi ljubavi, voli sebe i svoje telo, a samim tim postoji mogućnost i razvoja homoseksualnosti. Oni nisu u stanju da usmere svoju ljubav prema drugim ljudima suprotnog pola (tj. predmeta) odnosno da konstituišu objekt-ljubav. Da budemo precizniji, Frojd (1914) razlikuje primarni i sekundarni narcizam. U primarnom narcizmu početna ljubav usmerena je prema sopstvenom telu i genitalijama. Tako je libido fiksiran za sopstveno telo, što dovodi do samo-ljubavi i autoerotičnosti. Po Frojdu, to nastaje zbog uticaja instikta za samoodržanjem. Međutim, odvija se razvoj, što nam omogućava da libido preusmeravamo prema objektima s kojima prerastamo našu narcisoidnost i postajemo vezani za objekat, prelazeći tako sa homoseksualne faze, preko biseksualne faze u heteroseksualnost.

Za Frojda libido je ispoljavanje seksualnog nagona u psihičkom životu čoveka, dok je nagon energetski naboj koji je izvor pokretačke aktivnosti i nesvesnog psihičkog delovanja. Frojd smatra da kada se period infantilnog seksualnog istraživanja okonča naletom energičnog seksualnog potiskivanja, mogu se iz rane povezanosti istraživačkog nagona sa seksualnim interesovanjem izvesti tri različite mogućnosti za njegovu dalju sudbinu. Jedna od mogućnosti je istraživanje doživljaja sudbine seksualnosti. Kako Frojd objašnjava, želja za znanjem tada ostaje sputana i slobodno delovanje inteligencije možda je za čitav život ograničeno. Po njemu je to tip neurotične sputanosti. Ovakva stečena slabost pruža povoljne uslove za izbijanje neurotičnog oboljenja. Takva oboljenja često vidimo kod različitih diktatora. Frojd smatra da je moguće formiranje i različitih tipova karaktera koji se odlikuju poremećajem

u odnosu na razvoj libida koje je Ž. Trebješanin u predgovoru knjige *Karakter i libido* S. Frojda pod nazivom „Frojdova karakterologija“ detaljno i sistematično opisao.

Prvi je oralni karakter koji je nastao usled fikasacije na oralni ili kanibalni stadijum u razvoju libida, to jest na pregenitalnu organizaciju libida gde je seksualna aktivnost spojenja s uzimanjem hrane. Sam seksualni cilj oralnog erotizma je prijatna eksitacija erogene zone, a kasnije i inkorporacija objekta. Kada uzimamo hranu, u biološkom smislu to je energija koja nam je neophodna za održanje jedinke, ali u psihološkom smislu to je zadovoljstvo koje je proizišlo iz nadražaja usne duplje. Oralni karakter nastaje po Frojdu iz konflikta kao težnja da se nasilno reaguje na frustraciju, a istovremeno i težnja za podčinjavanjem kako bi se zadobio objekat. Oralni tipovi se prepoznaju u osobama koje su pasivne, gojazne, sklone pušenju, brbljive i kojima je stalo do mišljenja i ljubavi drugih ljudi. Takve osobe formiraće u sebi pohlepnost, zavisnost i težnju za sticanjem. Možemo primetiti da su mnoge vođe imale ovakve odlike karaktera. Kod ovakvog tipa karaktera mehanizmi odbrane su; sublimacija, pomeranje i reaktivna formacija. Njima je veoma važan stav objekta prema njima, a pogotovo kod onih koji su imali problem sa dojenjem i nisu imali zadovoljstva u oralnom stadijumu razvoja. Duševna oboljenja koja mogu nastati kod ovog tipa karaktera su melanholija i depresija.

Sledeći tip karaktera Frojd naziva analni karakter. On nastaje suzbijanjem analno erotskih nagonskih težnji sublimisanjem u crte karaktera. Osobe sa ovakvim karakterom imale su problema u navikavanju na čistoću. Karakteristike ovog karaktera su urednost, štedljivost i tvrdoglavost smatra Frojd u svom radu pod nazivom „Karakter i analna erotika“ (1908). Tokom druge i treće godine analna funkcija libida postaje dominantna, a erotsko zadovoljstvo analne funkcije je višestruko. Analna funkcija je podređena svojoj volji zbog čega dete uživa u sposobnosti samokontrole, dok manifestovanje svoje volje kroz pražnjenje creva je po Frojdu, poklon kojim može izraziti svoju prilagodljivost, a takođe i svoj prkos prema okolini. Navikavanjem na čistoću, dete uviđa da je društvena sredina neprijateljska ili kako bi Markuze rekao u svom delu *Eros i civilizacija* socijum je represivan u odnosu prema nagonima; dete zato nagone, smatra Frojd, i potiskuje. Takvim potiskivanjem, analna erotika isčezava i gubi se u svom prvobitnom vidu. Duševni modusi koji kod takvog tipa karaktera mogu nastati, prema Frojdu su stid, moral i gađenje. Oni su brane koje su nastale u periodu latencije i zadatak je da se suprotstave infantilnoj seksualnosti i njenim ciljevima. Kod ljudi s analnim karakterom tvrdoglavost je iracionalna i često čvrsto povezana s inatom, upornošću, podrugljivošću i niskim pragom tolerancije na frustraciju. Na najmanju frustraciju reaguju besom i skloni su osvetoljubivosti.

Štedljivost kod tipova s analnim karakterom prelazi u škrtost i tvrdičluk, a obrazuje se pomeranjem i sublimacijom potisnutog izvornog analnog nagona i težnjom za što dužim zadržavanjem izmeta. Urednost nije po Frojdu samo briga za čistoću tela, već je to i savesnost, odgovornost, sklonost ka redu

i sistematičnosti, marljivosti i pedantnosti. Preterana urednost je nastala kao odbrana od prvobitnog impulsa za prljanjem koji se trajno potiskuje i zamenjuje reaktivnom formacijom u vidu crta karaktera, što je za Hitlera bio svakodnevni način bivanja. On je bio opsednut čistoćom i urednošću koja se nije samo oslikavala u njegovom izgledu, nego je i svaka stvar morala da bude, po njegovom mišljenju, na svom mestu. Duševni poremećaji koji se najčešće javljaju kod tipova analnog karaktera jesu opsesivna neuroza, paranoja i hipohondrija.

Sledeća mogućnost u periodu infantilnog seksualnog istraživanja je intelektualni razvoj, koji je dovoljno snažan da odoli seksualnom potiskivanju koje taj razvoj ometa. Znači da posle okončanja faze infantilnog seksualnog istraživanja, oslanjajući se na svoju staru povezanost, ona nudi pomoć u zaobilazanju seksualnog potiskivanja. Tako se, po Frojdu, potisnuto seksualno istraživanje vraća iz nesvesnog kao prinudno mozganje, deformisano, ali ne i slobodno, dovoljno je moćno da samo mišljenje seksualizuje i da intelektualne operacije oboji zadovoljstvom, ali i strahom, koji su svojstveni stvarnim seksualnim zbivanjima. Tada istraživanje postaje seksualna aktivnost, a osećanje rešavanja u mislima postavlja se na mesto seksualnog zadovoljenja. Iz biografije različitih vođa možemo da vidimo dosta seksualnih afera kao, na primer, Klinton i afera „Levinski” itd.

Za Frojda treća mogućnost kod potiskivanja infantilnog seksualnog istraživanja je najređi i najpotpuniji tip. Blagodareći naročitoj dispoziciji da umakne kako inhibiciji u mislima tako i neurotičnoj prinudi mišljenja, libido izbegava potiskivanje sublimisanjem u radoznalost. Ovde istraživanje postaje opsesivno i služi kao surogat seksualnim aktivnostima, neuroza se ne pojavljuje te otpada vezanost za prvobitne komplekse infantilnog seksualnog istraživanja, a nagon može slobodno da se stavi u službu intelektualnom interesovanju. Ukoliko je osoba libido sa ovakvom infantilnom seksualnom organizacijom sublimisala u vođstvo, može postati politički inovator. Kod njih susrećemo intelektualnu radoznalost koja dominira, a seksualni život ostaje u granicama plantonske ljubavi.

Stoga, primarni narcizam je za Frojda ništa drugo do faza koju treba prevazići usmeravanjem libidne energije prema drugim ljudima i njihovim telima umesto sopstvenog. Međutim, ako se neki poremećaji odvijaju u narednim razvojnim fazama, kao što je, na primer, traumatični događaj, onda se može vratiti u raniju fazu razvoja (regresija). Preciznije, libido se može povući iz predmeta izvan sopstvenog ega, (tj. drugih ljudi) u sopstveni ego, i tako se vratiti u narcističku scenu koju Frojd naziva sekundarnim narcizmom. Uzeto zajedno, Frojdiv koncept narcizma može se okarakterisati kao razvojni, seksualni i negativan.

Kod većine vođa primetićemo da su u detinjstvu imali jaku vezu s majkom, a iz biografije istih možemo uvideti i apriorne elemente koji su uticali na psihički razvoj u detinjstvu. Infantilna seksualnost je nesumnjivo mnogo jaka, što vidimo u izrazima edipalnih organizacija kod dece. Nije teško ne

baš razumnoj majci da nenamerno privuče na sebe heteroseksualna osećanja mladog sina. Ako se ovo dogodi štetne posledice koje je Frojd objašnjavao neminovne su u psihičkom razvoju deteta. Narcističke crte ukorenjavaće se, a takva ličnost će imati stalnu potrebu za dominiranjem. Ovo se neće dogoditi ukoliko je seksualni i ljubavni život majke zadovoljavajući, jer u tom slučaju ona neće gledati na svoje dete kao na neku vrstu emocionalne satisfakcije koju treba tražiti od odraslih, smatra Bertrand Rasel u delu *Brak i moral* (1929), u poglavlju "Porodica u Individualnoj psihologiji", navedeno prema Obradu Saviću u knjizi "Filozofsko čitanje Frojda (1988).

Frojd razlikuje i tip karaktera koji se odlikuje patološkim ponašanjem u odnosu na vlastito ja, kao i tipove karaktera koji odlikuju poremećaj u odnosu na savest. Tokom proučavanja shizofrenije naslućuje o njima. Jedan od takvih karaktera su i *zločinci zbog osećaja krivice*. Oni čine prestupe ne zbog materijalne koristi, već zato što ih muči nesvesno osećanje krivice. Kazna je za njih neka vrsta iskupljenja, olakšanja, oslobađanje od neprijatnog iracionalnog super-ega, smatra Frojd. Ujedno on smatra da postoje i *izuzeci*, specifična vrsta karaktera kod ljudi koji ne podnose ograničenja svojih nagonskih želja, jer smatraju da su dosta toga neprijatnog podneli. Oni sebe doživljavaju kao izuzetke, izabranike više sile što je većina diktatora i mislila o sebi. Psihoanalitičko tumačenje navodi da je osnova takvog karaktera veći, ili manji neuspeh u prelasku sa principa zadovoljstva na princip realnosti. Zapravo, oni odbijaju da se kao svi drugi pokore zakonima stvarnosti i imperativima super-ega. Frojdova teorija i objašnjava da se priroda racionalne svesti sastoji u cenzuri ili inhibiranju neposrednih nagonskih impulsa ka uživanju, što podrazumeva testiranje realnosti, odnosno, promenu u mentalnom funkcionisanju od principa zadovoljstva ka principu realnosti, objašnjava M. Govedarica u delu *Filozofija psihoanalize*. To označava da su racionalni sekundarni procesi viši evolucionini stadijum, ali u energetskom pogledu oni nisu samostalni jer svoju energiju crpe od primarnih procesa.

Interesantno je napomenuti da je nastao i nozografski spor između Frojda, Junga i Blojlera oko izraza shizofrenija, (sukob idejnih vođa) koji je i završio međusobnim raskidom učesnika spora. Protiv novog izraza „shizofrenija” koji je dao Blojler da bi zamenio staru krepelinovsku „demenciju prekoks”, ustao je Frojd izabравši krepelinovski izraz paranoja, dok je Jung smatrao da je najbolje držati stari naziv „demencija prekoks”. Frojd nije imao nameru da napravi novu psihijatrijsku nozografiju, već da definiše psihozu i obezbedi mesto u strukturalnom okviru psihoanalitičkog učenja, suprotstavljajući je neurozi s jedne strane i perverziji s druge. Po rečima Elizabet Rudinesko i Mišela Plona, Frojd se prvo suprotstavio Jungu preuzimajući termin „parafrenija” da odredi demenciju prekoks, a zatim je svrstao Blojlerovu shizofreniju u kategoriju paranoje. Nakon toga je prihvatio Blojlerovsku nozografiju i odustao od označavanja demencije prekoks kao parafrenije i podvođenja shizofrenija pod paranoju.

Istorija nam pokazuje da su diktatori imali nekakav oblik paranoje koja se i sa logičkog stanovišta tumači. Unutrašnji logički sklad mišljenja je nešto potpuno objektivno, a ne subjektivno kao "očiglednost". Jedno tvrđenje je istinito kad se slaže sa svim ranijim prihvaćenim tvrđenjima, dakle kad pripada skladnom sistemu u kom nema nigde unutrašnje protivrečnosti. Međutim, ovakva koherentnost nije dovoljan uslov istine. Moguće je da jedan celoviti sistem iskaza bude koherentan, da odsustvo bilo kakvih protivrečnosti u njemu bude dokazano, ali da on u celini bude potpuno pogrešan. Paranoičar uzima prvu primesu za tačnu, ma koliko ona ne mora biti istinita. Čitava zgrada u njegovom zaključku biće skladna, ali netačna. Paranoičari u svemu traže neku skrivenu poruku. Oni neguju ljubav prema logici ukoliko je ona u službi iracionalnih afekata i nagona.

Kohut razmatra karakteristike Frojdovog koncepta narcizma u širem kontekstu, što ga vodi njegovom revidiranju. Pre svega, on više ne razmatra samo narcizam u okviru libidno-seksualne linije razvoja. Umesto toga, on preuzima drugu liniju narcističkog razvoja paralelno s libidinalnim. Kohutova kasnija pretpostavka je, da je narcistički razvoj nastao u subordinantnoj sredini, a narcizam je presudan za očuvanje sebe. Ovo, međutim, podrazumeva da narcistički razvoj više nije samo razvojna faza, već ga treba prevazići da bi postigao pravi cilj (tj. objekat-ljubav). Narcizam se tako smatra ključnim u omogućavanju i predodređivanju objektivne ljubavi.

Kohut ubuduće narcizam smatra osnovom, on uvodi pojam self-objekta da karakteriše poseban odnos samog sebe na određene objekte koji služe za održavanje sebe i što je najvažnije, pomera se pitanje sa „ja“, na pitanje: kako se postiže odnos prema predmetima do centra pažnje ili bolje rečeno, kako se „ja“ konstituiše da se omogući i usmeri svoju energiju prema objektima? Kohut pretpostavlja da postoji razvoj ja iz „virtualnog sebe“ kroz „arhaično ja“ do „zrelog“ sebe. Infantilna svemoćnost i grandioznost prvobitnog virtuelnog ja postepeno zamenjuje arhaično ja, koje karakteriše spajanje potreba koje se postepeno odlažu u pozadinu. Znači, „arhaičnom ja“ potrebna je idealizacija i divljenje od strane drugih objekata (tj. osobe), kao što su roditelji, kako bi se dalje razvilo do „zrelog ja“ i time postanu ugrađeni u ono što se može nazvati „objektna matrica“ smatra Volf. Ovakav razvoj samog sebe dovodi do onoga što se zove „samo-koherentnost“, tj. struktura i organizacija samog sebe u odnosu na predmete (tj. samo-predmete).

Možemo navesti tri potrebe (divljenje, samoogledanje i idealizaciju) koje nam omogućuju da razlikujemo relevantne od irelevantnih objekata i na taj način da formiramo ono što Kohut naziva samo-predmetima koji su, za razliku od pukih predmeta, važni za konstituisanje, održavanje i očuvanje sopstvenog ja. Međutim, samo-objekti moraju biti konstituisani tokom čitavog života kako bi održali i čuvali self. Možda je to patološka osnova želje vođe da ne predaju vođstvo drugima. Drugim rečima, čak i nama odraslima i dalje je potrebna neka vrsta divljenja, idealizacije i preslikavanja da bi predstavljali samo-predmete koji su relevantni i važni za održavanje i očuvanje našeg

samopouzdanja i njegovu samousaglašenost, uključujući i samoregulaciju. Stoga su samo-objekti važni i relevantni tokom života, tako da se narcizam smatra osnovnom dimenzijom ljudskog „sebe” postojanja. Prema tome, za razliku od Frojdove koncepcije, narcizam više nije razvojna faza koja treba da se prevaziđe, već je to kontinuirana i egzistencijalna potreba tokom života. Ukratko, Kohut pretvara Frojduvu razvojnu, seksualnu i negativnu konotaciju koncepta narcizma u egzistencijalni, afektivni i pozitivan kontekst. Svrha narcizma nije samo da očisti put prema objektu-ljubavi, već da omogući konstituisanje samopoštovanja koje je centralno u samoupravljanju i samo-održavanju.

Kohut dalje proširuje svoju analizu narcizma na kolektivne pojave (group self), posebno poklanjajući pažnju načinu na koji se grade paranoidni odnosi u grupama sastavljenim od vođe i njegovih pristalica. I sam Kohut upleten je u problem o kom govori. Ne prihvata kritike koje su mu upućene, stvara oko sebe vernike sopstvenoj pojavi i ličnosti. Zaposednut svojom teorijom primenjuje je na književnost, istoriju, politiku. Čak i sve neuroze pripisuje narcističkoj patologiji. Šema je uvek ista. Na mestu pradedicijencije ega, subjekat po Kohutu se rekonstruiše. Za njega je i Hamlet narcisoidni heroj, čiji je oslabljeni self otporan na tragediju društva koje je izgubilo svoje vrednosti. Nije li možda Kohut u želji napretka prevrednovao vrednosti svoje ideje, zauzevši kategorički imperativ, bez dopuštanja opovrgavanja? Ili se u želji da prevaziđe ideju čoveka koji mu je mahnuo iz voza, ne dovoljno kritički osvrnuo ka dubljem revidiranju sopstvene teorije u odnosu prema Frojdovoj jer za Frojda, termin ego ideal označava model ega koji je istovremeno supstituit za izgubljeni narcizam iz detinjstva i proizvod identifikacije sa sličnostima roditelja. Frojd kaže: „Dete je samo sebi bilo ideal.” To označava da odbacivanje dečije svemoćnosti i oduševljenosti veličinama, kao karakteristike dečijeg narcizma, omogućuje pojavljivanje nekog drugog ideala. Ono je proizvod potčinjavanja zabranama koje izriču roditelji. Znači, odbacivanjem dečijeg narcizma, pri raspadu edipalne strukture koja se odvija u egu, zahteva određeni kriterijum vrednovanja, stvaranje ideala. Glavne funkcije ego ideala po Frojdu su samoposmatranje, moralne svesti i oniričke cenzure. Poput hipnotizera, ego ideal postaje glavna potpora za građenje kolektivnog kao feonomena, smatra Frojd. Nije ni čudo da kod vođa primećujemo baš te elemente, smatrajući ih za narcističke, a ustvari, narcizam je samo bio pra-supstrat koji ih je omogućio.

Literatura:

- Damnjanović, Srđan, *Rečnik grešaka*, Zavod za udžbenike, Beograd 2009.
- Frojd, Sigmund, *Karater i libido*, Zavod za udžbenike, Beograd 2016.
- Frojd, Sigmund, *Iz kulture i umetnosti*, Matica srpska Novi Sad 1968.
- Erić, Ljubomir, *Psihodinamička psihijatrija*, Službeni glasnik, Beograd 2011.
- Govedarica, Milanko, *Filozofija psihoanalize*, Srpsko Filozofsko Društvo, Beograd 2013.

Marcuse, Herbert, *Eros i civilizacija*, Naprijed, Zagreb 1985.

Marković, Mihailo, *Logika*, Zavod za udžbenike, Beograd 2008.

Northoff, Georg, *Neuropsychanalysis in Practice* (London: Oxford University Press, 2011).

Savić, Obrad, *Filozofsko čitanje Frojda*, IICSSO, Beograd 1988.

Rudinesko, Elizabet i Mišel Plon, *Rečnik psihoanalize*, IK Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci 2002.

Milan Popov,

Institute for Philosophy and Interdisciplinary Studies, Novi Sad

Narcissism and Leaders

Summary: Freud's concept of narcissism has changed over the years. There are five different phases in using the term narcissism. The first phase is clearly the sexual phase, which relates to autoeroticism and homosexuality, which is obvious from his writings about Leonardo da Vinci. A more elaborate concept of narcissism followed and it related to the subtraction of libido from the object and its move into the ego (second phase). In the third phase, it connects narcissism and instincts, which in a way brings it back to its first meaning. Then, in the fourth phase, based on its topological differences, narcissism is no longer described as investment of the energy into the ego, but into the id. In the end, the fifth phase puts narcissism in the context of masochism and Thanatos.

Key words: Psychoanalysis, Narcissism, Freud, Kohut